

**תרגום כתבי דוגן:
הרהורים ואתגרים בהכנת כתב היד העברי**

הרצאה במסגרת הכנס הישראלי השני לשפה, חברה ותרבות באסיה
אוניברסיטת חיפה
21.12.2016

ד"ר איתן בולוקן
החוג ללימודי מזרח-אסיה
אוניברסיטת תל-אביב

האתגרים הכרוכים בתרגום כתביו של מורה הזן היפני דוֹגֶן¹ – בן המאה השלוש-עשרה – הם גדולים מאוד. לעיתים נדמה כי השאיפה לעריכת תרגום עברי בהיר ומדויק לכתביו, כזה אשר יהיה נאמן לתוכן כמו גם לסגנון, אינה יותר ממשאלת לב. הדבר נכון לכל עבודת תרגום, אך יתכן ששפתו של דוגן מציבה אתגר גדול במיוחד. הדקדוק המסועף, אוצר הדימויים הרחב, התחביר הנזיל והקטוע, המבואות מתוך ספרות הצ'אן הענפה, ומעל לכל אלה – שאלת הבנת כוונתו של דוגן, שכן, ברוח דבריו של ג'ורג' שטיינר (Steiner 1923), לא ניתן לתרגם בלא להבין.² חיבוריו של דוגן הם מהעמוקים שנכתבו במסורת הזן ובאותה הנשימה גם מבין המתמיהים ביותר. במקרים רבים נותר המתרגם משתומם לנוכח כתב המקור. מכיר ביומרתו הגדולה.

בחלקה הראשון של ההרצאה אדגים – גם אם בקצרה – את המורכבות שבעבודת התרגום לכתבי דוגן, לאורם של כמה ביטויי מפתח מתוך הפתיחה לחיבור בְּנִדוֹנָה (弁道話) ("שיחה על מלאכת הדרך"), שכתב בשנת 1231. חיבור זה נחשב למרכזי בהגות אסכולת הסוֹטוֹ עד לימנו. זהו החיבור הראשון שכתב דוגן בשפה היפנית, לאחר שובו ממסעותיו בסין בשנת 1227.³

חלקה השני של ההרצאה יוקדש להבהרת הדרכים בהם אני מציע להתמודד עם הקושי האינהרנטי לעבודת תרגום כתבי דוגן, ובתוך כך לעבודת התרגום בכללותה – מלאכה אשר אופיינה בצורה קולעת על ידי פול ריקר (Ricoeur 2005-1913) כ"הימור קשה ולעיתים אף בלתי אפשרי".⁴ כאן אטען כי כתבי המקור – כתביו של דוגן – רומזים רבות על המתודולוגיה המתבקשת למען תרגומם.

בפתיחה לחיבור בְּנִדוֹנָה דוגן כתב כך :

諸佛如來、ともに妙法を單傳して、阿耨菩提を證するに、最上無爲の
妙術あり。これただ、ほとけ佛にさづけてよこしまなることなきは、
すなはち自受用三昧、その標準なり。この三昧に遊化するに、端坐參
禪を正門とせり。⁵

להלן התרגום לפסקה זו :

כל הבודהות מוסרים ישירות את הדהרמה המופלאה ומגשימים ערות אשר אין
מעליה באומנותם המופלאה אשר באין עשייה. להעברה ישירה זו מבודהה

¹ מורה הזן אִיִּהִי דוֹגֶן היה ממייסדי תנועת הזן, ובפרט נחשב למכוננה של אסכולת הסוֹטוֹ-זן, ביפן של המאה השלוש-עשרה. דוגן נחשב עד היום אחד מהוגי הדעות הגדולים והמורכבים בתולדות יפן וכן אחד ממשורריה הגדולים.

² George Steiner, *After Babel: Aspects of Language and Translation* (New York: Oxford University Press, 1998), 312.

³ הַבְּנִדוֹנָה הינו החיבור הראשון שדוגן כתב בשפה היפנית. לפניכן, בשנת 1227, דוגן כתב את החיבור: "הלכות ישיבת זן מומלצות לכל" (普勸坐禪儀 (שוֹבֹקְזֵי) בשפה הסינית. החיבור בְּנִדוֹנָה לא נכלל בתחילה באסופת כתביו של דוגן – "אוצר עין הדהרמה האמיתית" (שוֹבֹקְזֵי 正法眼蔵) – כי אם רק לאחר מותו תלמידיו צרפו אותו כחיבור הפותח לאוסף. הגדיל לעשות הנזיר הראשי השלושים וחמישה למנזר אִיִּהִיִּי, הֶגֶיִי קוֹזֶן 版梶晃全 (1627-1693), שהציב את החיבור בְּנִדוֹנָה בפתיחת מהדורת השוֹבֹקְזֵי שערך (מהדורת 95 החיבורים) בשנת 1690. גרסה זו הופצה מחדש בסוף המאה השמונה-עשרה על ידי הנזיר הראשי החמישים לאִיִּהִיִּי – גֶּנְטוֹ סוֹקֻצִי 玄透即中 (1729-1807) – ומוכרת כיום כמהדורה הרשמית הנפוצה (הוֹנְזֶן-הן שוֹקֻסֻצוֹ שוֹבֹקְזֵי 本山版縮刷正法眼蔵).

⁴ פול ריקר, על התרגום, מצרפתית: שי רוז'נסקי, עריכה מדעית: עירן דורפמן, רסלינג: תל אביב 2006, 24.

⁵ הסימניות במאמר זה תואמות את נוסח המקור ולכן מופיעות בתצורתן הקדומה (קיוֹגִיִּיִּי 旧字体). כתב המקור המצוין לעיל לקוח מכתב היד של קוֹזֶן כפי שמופיע במהדורת השוֹבֹקְזֵי בעריכת קוֹמוֹנְהֶ קוֹדִי, ראו: Eihei Dōgen Zenji. "Bendōwa," in: *Dōgen zenji zenshū* 2, ed. Kawamura Kōdō (Tokyo: Shunjūsha, 1993), 460.

לבודהה ישנה אמת מידה אחת והיא הסמאדהי של ההתהוות העצמית הפועלת מעצמה. תרגול זן בישיבה זקופה הוא שער מהימן לחירות מענגת בסמאדהי זה.⁶

התרגום שהקראתי כעת הינו פרי כשרת הדרך שנעשתה באיזון הרובד המילולי של כתב המקור לבין הרובד המהותי – תוכן דבריו של דוגן ופשוט. להלן אותה הפסקה, אך הפעם בתרגום מילולי מלא – כזה שמציג את המרחב הסמנטי לכמה מביטויי המפתח:

כל הבודהות-טאטהאגטה מוסרים יחד, באופן ישיר, את דהרמה/ התורה/ הדרך המופלאה/ המעודנת, ומאמתים/ מגשימים/ ממשים את האנוטרה-סמאק-סאבודהה/ את הערות המוחלטת, באומנות/ מיומנות/ בדרכם/ המופלאה אשר אין מעליה ואשר אינה נוצרת/ אינה נעשית/ שבאין עשייה. אמת המידה האחת להעברה ישירה זו בין בודהה לבודהה, היא הסמאדהי של פעילות הקבלה וההתהוות העצמית/ סמאדהי התהוות העצמית הפועלת מעצמה. תרגול זן בישיבה זקופה הוא השער האמיתי/ הנכון/ המתאים/ המהימן בעבור תמורה מענגת/ הנאה בסמאדהי זה.

דוגן פותח את דבריו במונח 諸佛如來, שפירושו המילולי "כל הבודהות טאטהאגטה" (סנס'): *buddhāḥ tathāgatāḥ*). למען הפשטה בחרתי לתרגם זאת כ"כל הבודהות", שכן טאטהאגטה ("זה אשר בא כך") הינו כינוי נוסף לבודהה. מונחים מסוג זה – לרוב שמות עצם שכיחים מתוך הספרות המהאינית – אינם מהווים בעיה מרכזית בתרגום שכן ניתן לקלוע לפשוט גם אם על דרך ההפשטה.

בעיה מורכבת יותר מופיעה בהמשך המשפט. כאן דוגן מציין את מושא ההעברה של הבודהות – מה הם מעבירים האחד אל השני, וכותב: ともに妙法を單傳して. שם-העצם 妙法 קשה מאד לתרגום: לשתי הסימניות האלה שדה סמנטי רחב והן מופיעות במגוון כתבים ובמגוון הקשרים. הסימנית 妙 פירושה "נשגב", מעודן", "מסתורי" ואף "מופלא".⁷ גם הסימנית 法 קשה מאד לתרגום ופירושה רבים: "תורה", "חוק", "אמצעי", "אמת", "דרך" ואף "תופעה".⁸ לעת עתה, ובהקשר פסקת הפתיחה, החלטתי להותיר את הסימנית 法 בהגייתה המקורית – דהרמה – אם כי לעיתים, בהתאם להקשר, ניתן כמובן לתרגמה אחרת.

שאלת הותרת מונחים מרכזיים, כמו דהרמה, בשפת הסנסקריט – גם אם מופיעים כעת בהגייתם היפנית – עולה פעמים רבות בעבודת תרגום כתבי דוגן. המגמה הבולטת בתרגום כתביו לשפות לטיניות, למשל, היא להשיב אותם אל המקור בסנסקריט.

המונח 妙法, שמופיע ברבים מכתביו של דוגן כמו גם בספרות המהאיאנה בכללותה, מתורגם בפרשנות המודרנית כ- 優れた仏法 (דהרמה המופלאה או המובחרת)⁹ וגם כ- 不可思議の法 (דרך או תורה בלתי נתפסת).¹⁰ כאמור, למילה 妙法 – אותה "דהרמה/תורה מופלאה" – דוגן

⁶ התרגומים לעברית המופיעים במאמר זה הינם כתב יד בכתובים.

⁷ Nakamura Hajime, ed. *Kōsetsu bokkyōgo daijiten* 3 (Tokyo: Shoseki 2010), 1587.

⁸ Ibid., 1494.

⁹ Tamaki Kōshirō, *Gendaigoyaku shōbōgenzō* 1 (Tokyo: Daizō shuppan, 1995), 27.

¹⁰ Kishizawa Ian, *Shōbōgenzō josetsu: Bendōwa* (Tokyo: Iwanami shoten, 1965), 49.

מצרף את הפועל 單傳 (shōdan) אשר פירושו "העברה ישירה" או "מסירה ישירה" (המתורגמת ליפנית מודרנית כ- 単に伝える). כך שניתן לסכם ולומר כי תרגום חציה הראשון של פסקת הפתיחה הינו: "כל הבודהות מוסרים ישירות את הדהרמה המופלאה".

מורכבות נוספת עולה בסיומו של המשפט הראשון. כאן דוגן מציין את אופן העברת התורה וכותב: 阿耨菩提を證するに最上無爲の妙術あり. במשפט זה ישנם כמה מונחים קשים מאד לתרגום. הראשון, 阿耨菩提 הינו קיצור ל- 阿耨多羅三藐三菩提 (סנס': *anuttara-samyak-sambodhi*), שפירושו התעוררות מוחלטת, או התעוררות שאין מעבר לה. בהקשר להתעוררות זו, דוגן משתמש בתואר הפועל 證する, אותו ניתן לתרגם כ"הגשמה", "אימות", "מימוש" או "הוכחה". כלומר: "הבודהות מגשימים/מאמתים/ממשיים את ההתעוררות שאין מעבר לה".

השאלה בדבר תרגום הסימנית 證 עולה תדיר בכתביו של דוגן שכן היא מרכזית למכלול הגותו. דוגן נהג לציין את ההתעוררות או התובנה הדתית באמצעותן של כמה סימניות, אשר לכל אחת מנעד סמנטי שונה. פעמים רבות הוא ציין את ההתעוררות על ידי הסימנית 證, אך לעיתים גם באמצעות הסימניות 覺 (פקיחת עיניים, התעוררות) ו- 悟 (תובנה, הבנה עמוקה) שהיו שכיחות יותר כטרמינולוגיה סטורילוגית בתקופתו. עבור דוגן, התעוררות דתית אינה רק עניין אפיסטמולוגי או פסיכולוגי (כפי שעולה מהסימניות 覺 ו-悟), אלא בעיקר עניין קיומי, כלומר אתיקה או אופן קיום.¹¹ לכן הבנת פשר הסימנית 證 הינה כה חשובה למלאכת תרגום כתביו דוגן.

מיד לאחר מכן, דוגן מתאר את המעשה אשר מגשים את אותה התעוררות מוחלטת של הבודהות וכותב: 最上無爲の妙術あり. שתי התרכובות הללו: 最上無爲, ו- 妙術, מרכזיות לפסקת הפתיחה. בספרות הפרשנית, המונח 妙術 מתורגם פעמים רבות כ- 目的を達するための手立¹², כלומר אמצעי להשגת מטרה כלשהי, וגם כ- 素晴らしい方法¹³, כלומר טכניקה יוצאת דופן. עם זאת, הסימנית 術, אשר אותה נהוג לתרגם, כאמור, כ"טכניקה", ניתנת לתרגום גם כ-"נוהג", "כשרון" ואף כ-"אומנות".¹⁴ כלומר, דוגן מתאר אומנות כלשהי, מופלאה ויוצאת דופן, אשר "אינה נוצרת", "אינה נעשית" או ש"אינה בעשייה", שכן המונח 無爲 יכול להיתרגם בכל הצורות האלה.

ברצוני להתרכז כעת בדוגמה אחרונה מתוך פסקת הפתיחה של הִבְנִדוּנָה, וזאת לאור השורה:

これただ、ほとけ佛にさづけてよこしまなることなきは、
すなはち自受用三昧、その標準なり。

"להעברה ישירה זו מבודהה לבודהה ישנה אמת מידה אחת והיא
הסמאדהי של ההתהוות העצמית הפועלת מעצמה".

¹¹ לדיון במובניו הרבים של מונח זה ראו: Zengaku daijiten 1. Komazawa Daigakunai Zengaku Daijiten, ed. (Tokyo: Taishūkan shoten, 1978), 524.

¹² Ibid., vol.2, 1191.

¹³ Masutani Fumio, *Shōbōgenzō* 8 (Tokyo: Kōdansha gakujutsu bunko, 2005), 267.

¹⁴ Ibid., 268.

כאן מופיע אחד מהמונחים החשובים להגותו של דוגן, ה- 自受用三昧, אותו אני מתרגם כ"סמאדהי ההתהוות העצמית הפועלת מעצמה". כאמור, דוגן טוען כי סמאדהי זה הינו אמת המידה (קריטריון) להליכה בדרך הבודהה. עם זאת, תרגום המונח לעברית נותר בעיה מורכבת.

המונח 自受用三昧 זכה למגוון תרגומים במרוצת השנים. הוא מורכב מחמש סימניות אשר לכל אחת פירושים רבים ועמוקים. ניתן לחלק את המונח למילה 自受用 ולמילה 三昧. המילה 三昧 (סנס': *samādhi*) ניתנת גם היא לתרגומים שונים: השגה מדיטטיבית גבוהה, ריכוז עמוק, איחוד בין התודעה ומושאייה וכן איסוף התודעה לכדי התמקדות רציפה. פרשנים מודרניים מתרגמים את המונח כ- 統一する כלומר "האחדה"¹⁵ וכ- 心を一点に定め集中する כלומר "איסוף התודעה לכדי שהייה בנקודה אחת".¹⁶ כך שללא ספק למונח 三昧 חשיבות גדולה מבחינת ההיבט הפסיכולוגי של התרגול אותו הציע דוגן. אך האם הישיבה שדוגן מדבר עליה, כתוכן ההעברה מבודהה לבודהה – אותה אמנות מעודנת שהוזכרה קודם לכן – היא אכן תרגול בריכוז והדממה? האם לכך כוונתו? האם כך יש לתרגם זאת?

בדיקת פשר יתר הסימניות של המונח 自受用三昧 רומזת שכוונתו של דוגן שונה. המילה 自受用 אשר משמשת למעשה כתואר למילה סמאדהי, מראה כי דוגן מצביע על חוויה דינאמית ולא רק על אידיאל של ריכוז נקודתי. פשר הסימניות 自受用 הינו 自ら受用する¹⁷, כלומר "מתהווה ופועל מתוך מעצמו בטבעיות". במובן זה, הסמאדהי עליו מצביע דוגן הוא התרחשות סימולטנית של התהוות עצמית אשר פועלת מתוך עצמה, ולא ריכוז או השקטה לכדי מצב סטטי.¹⁸

בהדגשתו את המונח "סמאדהי ההתהוות העצמית הפועלת מעצמה" בפתח חיבורו הראשון ביפנית, דוגן מצביע על כך שתרגול ישיבת הזן אינו אך ורק תרגול בריכוז, השקטה או שליטה, אלא יש בו גם מן הפעילות הספונטאנית והטבעית. הישיבה עבורו היא סמאדהי ההקפדה הגמישה, השליטה הנינוחה, ריכוז ונינוחות יחד. שילוב איכויות זה אינו זר להגותו של דוגן, אשר הושפע רבות מהשילוב בין תרגולי ה-וִיפֶּשְׁיָנָא וה-שֶׁמְטָה כפי שנחשף אליהם בצעירותו, כשהיה תלמיד במסורת הלוטוס (יפנית: טֶנְדִי). המונח 自受用三昧 מבטא שילוב זה היטב, אך עם זאת, תרגומו ההולם לעברית נותר שאלה גדולה.

לאור הדוגמאות שהובאו עד כה ברצוני לשוב ולשאול ביתר שאת: האם על המתרגם לצדד ברובד המילולי לדבריו של דוגן – אשר מורחב במקרה זה גם אל המשמעויות הפיקטוגרפיות – או שמא עליו לשאוף להעברת משמעות דבריו, ובכך לנהוג בחירות גדולה בעבודתו? האם יש להתעקש על תרגום במובנו הצר – העברה של תוכן מילולי (*metaphrasis*) – או להתעקש על תרגום במובנו הרחב – פרשנות (*paraphrasis*) למכלול המשמעויות שמופיעות ברבדים השונים של הכתוב?

¹⁵ Tamaki Kōshirō, 28.

¹⁶ Suganuma Akira, *Dōgen jiten* (Tokyo: Tōkyōdō shuppan, 1977), 78.

¹⁷ *Zengaku daijiten* 1, 434.

¹⁸ חשוב לציין כי המונח 受用 משמש גם כקיצור למונח 受用身 "גוף העונג של הבודהה לאחר התעוררותו" (סנס': *sambhogakāya*). אחד מ"שלושת גופי הבודהה" 三身 (סנס': *trikāya*). כלומר שהמונח 自受用三昧 מקשר בין ישיבת הזאן למתן ביטוי לגוף ההתעוררות של הבודהה.

כאן טוב להטות אוזן להמלצותיהם של כמה מגדולי מתרגמי עבר בנוגע לשאלה בסיסית זו. אני מוצא שדבריהם קולעים גם כשניגשים לתרגום כתבי מקור כה זרים, הרוויים במחוזות זיכרון כה רחוקים מהתרבות לתוכה הם מתורגמים, כמו כתביו של דוגן.

המשורר האנגלי בן המאה השבע-עשרה, ג'ון דריידן (Dryden 1700-1631), טען כי מיומנות התרגום היא למעשה טיפוח של גמישות גדולה בין המילולי לפרשני. דריידן הזהיר בדבר חיקוי של המקור, וטען שעל המתרגם ליצור נוסח שיהיה שקול אליו (equivalence).¹⁹ אין טעם בתרגום מילולי אם אינו חי בשפה המארכת, ולכן יש לנהוג בגמישות המאפשרת את הפרשנות השקולה למונח נתון. יחד עם זאת, ההיסטוריה מראה כי הדרישה למציאת הנוסח השקול אינה מהווה פתרון קוהרנטי דיו בעבור קהילת המתרגמים, שכן גם כיום יש המצדדים בנחיצותה של "שקילות קשה" (formal equivalence) – הצמודה יותר אל המילולי – ולעומתם אלה המצדדים ב"שקילות דינאמית" (dynamic equivalence), הנוטה יותר אל הפרשני.²⁰ כך שהשאלה בעינה עומדת.

במאה השמונה-עשרה, וילהלם פון הומבולדט (Humboldt 1835-1767) טען כי על המתרגם להיות נאמן למכלול הטקסט: סגנונו, מקצבו ומשמעותו, ולא לאחוז ברובד המילולי. בדומה לדריידן, פון הומבולדט צדד במציאת המונח השקול בשפה המארכת, אך טען שעל המתרגם להיות קשוב לטקסט בכללותו ולא דווקא להתייחס בדבר הבהרת חלקיו הפרטניים. מכאן גם עולה חשיבות קיומם של תרגומים רבים לאותו הטקסט, שכן הדבר מאפשר מגוון נקודות מבט ומרחיב את שערי הגישה דרכם יכול הקורא לנוע אל עבר כתב המקור.²¹

גישתו של פון הומבולדט משתקפת בדבריו של שופנהאואר (Schopenhauer 1860-1788), אשר סבר כי על המתרגם להשתחרר מעול השקילות המילולית – בעיקר כאשר העבודה היא אל מול כתבי שירה. מכאן אמירתו המפורסמת: "לא ניתן לתרגם שירה. ניתן רק לכתוב אותה מחדש".²² ברוח דומה, פרידריך שליירמאכר (Schleiermacher 1834-1768) טען כי תפקידו של המתרגם להיות קשוב לזיקה המתמדת שבין הקורא, המתרגם והמחבר. לכן טען בדבר שני סוגי מתרגמים: אלה המניחים ככל האפשר למחבר ומסיטים את הקורא לקראתו, ואלה המניחים ככל האפשר לקורא, ומסיטים לקראתו את המחבר.²³

פראנץ רוזנצוויג (Rosenzweig 1929-1886), אשר תרגם את התנ"ך לגרמנית (יחד עם מרטין בובר) הושפע משליירמאכר, אך טען לעומתו כי אין להפריד בין שני סוגי המתרגמים, שכן כל תרגום מחייב את התנועה הסימולטאנית: הנעת המקור אל עבר הקורא, והנעת הקורא אל עבר המקור. לדעתו, אין שתי תנועות אלה מנוגדות זו לזו, אלא משלימות האחת את השנייה. מתרגם

¹⁹ Christopher Kasparek, "The Translator's Endless Toil," *The Polish Review* 28:2 (1983): 83-4.

²⁰ Ibid., 84.

²¹ Wilhelm von Humboldt, "From the Introduction to His Translation of *Agamemnon*," trans. Sharon Sloan, in *Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida*, ed. Rainer Schulte and John Biguenet (Chicago: The University of Chicago Press, 1992), 55-9.

²² Arthur Schopenhauer, "On Language and Words," trans. Peter Mollenhauer, in *Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida*, ed. Rainer Schulte and John Biguenet (Chicago: The University of Chicago Press, 1992), 33.

²³ Friedrich Schleiermacher, "From *On the Different Methods of Translating*," trans. Waltraud Bartscht, in *Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida*, ed. Rainer Schulte and John Biguenet (Chicago: The University of Chicago Press, 1992), 42.

הטוב – אם כך – הוא זה אשר משכיל לאתר את נקודת המפגש החמקמקה שבין המחבר וקוראיו.²⁴

אכן, מציאת הנוסחה לעבודת התרגום היא יומרה גדולה. עם זאת, חרף המורכבות עליה מצביעים הוגים אלה, אני מוצא שכתבי המקור – במקרה זה כתביו של דוגן – רומזים פעמים רבות על המתודולוגיה המתבקשת בעת תרגומם.²⁵ במילים אחרות: כתב המקור מעיד על המתודולוגיה החיונית למען תרגומו. כעת, על המתרגם להיות קשוב דיו כדי להבחין בכך. עליו לשאול את עצמו מה אין בכתב המקור ומה חסר בו, לא פחות מאשר מה יש בו ומה פשרו. במובן זה, עבור המתרגם, למידת כתב המקור אינה רק שקידה שכלתנית למען העברת תוכן מילולי משפה אחת לאחרת, אלא תנאי הכרחי למען הכרת עולמו הלא מילולי של המחבר. למידת כתב המקור מבהירה את שמצוי בו אך גם את שנעדר ממנו. שני ממדים אלה חיוניים לעבודת התרגום.

אסיים בדוגמה טובה לכך, כפי שעולה באמירתו הבאה של דוגן, הלקוחה מהחיבור "גֶ'נְגִ'וֹקֶאֶן" 現成公案 (הגשמת הקואן) שכתב בשנת 1233:

身心に法いまだ参飽せざるには、法すでにたれりとおぼゆ。
法もし身心に充足すれば、ひとかたはたらずとおぼゆるなり。²⁶

כשהדהרמה עדיין לא נטמעה לגמרי בגוף-נפש, חשים שדי בכך.
כשהדהרמה נטמעת היטב וממלאת את הגוף-נפש, אנו מבינים שמהו חסר.²⁷

מעבר למשמעויות העמוקות שיש לאמירה זו בכל הנוגע לפילוסופיה של דוגן, אני מוצא כי היא רומזת על האופן בו יש לגשת למלאכת תרגום דבריו. יש בה רמז לעקרון מעשי גדול, אשר תקף לא רק להבנת מחשבתו של דוגן, אלא גם לאופן בו יש לתרגם את דבריו לשפה מארחת.

דוגן הצביע פעמים רבות על ההעדר – על המרחב הפתוח אשר חורג מכל ביטוי בשפה. עבורו, כמו קודמיו במסורת הצ'אן, השימוש בשפה הוא אשר מלמד את מוגבלותה של השפה. למידת המילה מבהירה את "ריקותה" של המילה. לכן נאמר במסורת הזן כי הדרך היא "מעבר למילים ומשפטים".²⁸ הבלתי ניתן להגדרה, הבלתי ניתן לקוהרנטיות – האיכויות החשובות: "חוסר", "מסתורין", "עומק" ו"עמימות" (יפנית: יוֹגֶן) – כל אלה מאפיינות רבים מכתביו של דוגן.

תרגום כתביו של דוגן, אם כך, מצריך ידיעה קרובה של אלמנטים פילוסופיים ואסתטיים אלה. יש לקחת בחשבון את האופנים בהם דוגן עצמו ניסח את דבריו ולהכיר היטב את יחסו המורכב לשפה. במובן זה, משימתו של המתרגם אינה בהכרח להבהיר ולהנהיר, אלא לשמר את עמימות כתב המקור – להוליד אותה מחדש בשפה המארחת. כאן אני מרחיב את טענתו של וולפגנג איזר

²⁴ פראנץ רוזנצווייג, "המקרא ולותר", תרגום: יהושע עמיר, בתוך **נהריים – מבחר כתבים** (עמ' 42), ירושלים: מוסד ביאליק ומכון ליאו בק, הדפסה שלישית, תשס"ח, 2008.

²⁵ שלמי תודה למורי, פרופ' יעקב רז, על כך שבמשך שנים הסב את תשומת ליבי לחשיבות בחינת המתודולוגיה שעולה מכתבי המקור עצמם. אני מוצא ששאלה זו נכונה גם בדבר יחסו לעבודת התרגום.

²⁶ טקסט המקור לקוח מתוך:

Eihei Dōgen Zenji. "Genjōkōan," in: *Dōgen zenji zenshū* 1, ed. Kawamura Kōdō (Tokyo: Shunjūsha, 1991), 4.

²⁷ הפועל おぼゆる ניתן לתרגום גם כ"חושבים" ואף "חשים".

²⁸ 教外. התורה הבודהיסטית – הדהרמה – ככזו אשר הולכת אל מעבר לכל לימוד; מעבר לכל רעיון אשר בשפה.

(Iser, 2007-1926) כי "מעשה הקריאה מותיר לנו לנסח את הבלתי ניתן לניסוח", וטוען בעקבותיו כי הדבר תקף גם למלאכת התרגום.²⁹

כשדוגן כותב: "כשהדהרמה נטמעת היטב [...] אנו מבינים כי משהו חסר", הוא למעשה מביא לפתחנו כלל גדול לעבודת התרגום: הנכונות לבטא את עמימות המקור. במובן זה, עבודת התרגום היא מלאכה שכלתנית, מעשית אך גם אתית, שכן היא מבטאת את הנכונות לבוא בדיאלוג, להיות מוכן לפשרה, להכיר בחוסר הקוהרנטיות, אך בד-בבד להיות עקשן וחסר כל פשרות. במילים אחרות: על המתרגם להכיר בכך שלא ניתן לתרגם, אך עדיין לשאוף לתרגום. זו הפשרה הגדולה שעומדת בלב עבודתו: להכיר ב"בלתי ניתן לתרגום" כפי שכינה זאת פול ריקר³⁰, ובכך שאכן "תמיד משהו חסר" כפי שהדגיש זאת דוגן. אך פשרה זו אל מול כתב המקור – הפשרה אל נוכח חוסר היתכנותו של מעשה התרגום – תושג רק לאחר שישתדל המתרגם שלא להתפשר בעבודתו.

רשימת מקורות

מילונים

Kosetsu bokkyōgo daijiten 広説仏教語大辞典. Nakamura Hajime 中村元, ed. Tokyo: Shoseki. 2 vols. 2010.

Dōgen jiten 道元辞典. Suganuma Akira 菅沼晃, ed. Tokyo: Tōkyōdō shuppan, 1977.

Zengaku daijiten 禅学大辞典. Komazawa Daigakunai Zengaku Daijiten Hensansho, ed. 駒澤大学内禅学大辞典編纂所. Tokyo: Taishūkan shoten. 3 vols. 1978.

מקורות ראשוניים

Eihei Dōgen Zenji 永平道元禅師. "Bendōwa," 弁道話, in: Kawamura Kōdō 河村考道, ed. *Dōgen zenji zenshū* 道元禅師全集, vol. 2. Tokyo: Shunjūsha, 1993. pp: 460-81.

----- "Genjōkōan," 現成公案, in: Kawamura Kōdō 河村考道, ed. *Dōgen zenji zenshū* 道元禅師全集, vol. 1. Tokyo: Shunjūsha, 1991. pp: 2-7.

מקורות משניים: יפנית

Kishizawa Ian 岸沢惟安. *Shōbōgenzō josetsu: Bendōwa* 正法眼蔵序説: 弁道話. Tokyo: Iwanami shoten, 1965.

Masutani Fumio 増谷文雄, trans, ed. *Gendai-yaku shōbōgenzō* 現代訳正法眼蔵 8, Tokyo: Kōdansha gakujutsu bunko, 2005.

Tamaki Kōshirō 玉城康四郎. *Gendaiyakugo shōbōgenzō* 現代語訳正法眼蔵 1. Tokyo: Daizō shuppan, 1995.

Wolfgang Iser. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response* (Johns Hopkins University Press, 1980), 168.
³⁰ פול ריקר, 61.

מקורות משניים : אנגלית

- Iser, Wolfgang. *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Johns Hopkins University Press, 1980.
- Kasperek, Christopher. "The Translator's Endless Toil." *The Polish Review* 28:2 (1983): 83-7.
- Schleiermacher, Friedrich. "From *On the Different Methods of Translating*." trans. Waltraud Bartscht. In *Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida*, ed. Rainer Schulte and John Biguenet. 36-54. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.
- Schopenhauer, Arthur. "On Language and Words." trans. Peter Mollenhauer. In *Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida*, ed. Rainer Schulte and John Biguenet. 32-5. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.
- Steiner, George. *After Babel: Aspects of Language and Translation*. New York: Oxford University Press, 1998.
- Von Humboldt, Wilhelm. "From the Introduction to His Translation of *Agamemnon*." trans. Sharon Sloan. In *Theories of Translation: An Anthology of Essays from Dryden to Derrida*, edited by Rainer Schulte and John Biguenet. 55-9. Chicago: The University of Chicago Press, 1992.

מקורות משניים : עברית

- רוזנצווייג, פראנץ. "המקרא ולותר", תרגום: יהושע עמיר, בתוך: נהריים – מבחר כתבים. ירושלים: מוסד ביאליק ומכון ליאו בק, הדפסה שלישית, תשס"ח, 2008. עמ' 41-55.
- ריקר, פול. **על התרגום**, מצרפתית: שי רוזינסקי, עריכה מדעית: עירן דורפמן, רסלינג: תל אביב 2006.